

2. Methodological Guide for the participatory development of a law on the status of the artist. Paris: UNESCO, 2023. 36 p.

3. Reshaping policies for creativity: addressing culture as a global public good. Paris: UNESCO, 2022. 328 p.

4. Білозьоров Є.В. Правові гарантії захисту прав і свобод людини в Україні: реалії та проблеми. *Адвокат*. 2009. № 8 (107). С. 26-30.

5. Винокуров В.В. Право на захист: особливості національного досвіду. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2025. Вип. 88, Ч. 1. С. 38-45. doi:10.24144/2307-3322.2025.88.1.5.

6. Сидорчук Ю.М. Філософське та правове осмислення права на захист. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2014. № 3. С. 163-166.

7. Штанько А.О. Концепція права на захист як самостійного суб'єктивного цивільного права. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2015. № 2. С. 24-36.

8. Вавженчук С.Я. Право на захист трудових прав як самостійне суб'єктивне трудове право. *Адміністративне право і процес*. 2016. № 2 (16). С. 119-126.

9. Іншин М.І. Щодо правового захисту трудових прав працівників. *Вісник Луганської академії внутрішніх справ МВС*. 2004. № 2. С. 191-196.

10. Панченко М.В. Право на захист трудових прав у світлі концепції гідної праці державних службовців. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 12. С. 145-149. doi:10.32849/2663-5313/2019.12.27.

УДК 349.233

DOI: 10.32751/2617-5967-2025-03-22

Чуйко Д. М.

аспірант кафедри трудового права та права
соціального забезпечення Київського національного
університету імені Тараса Шевченка

ЩОДО ДО ВИЗНАЧЕННЯ СУТНОСТІ МАТЕРІАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ПРАЦІВНИКА

На сьогодні більшість інститутів трудового права потребують комплексного перегляду, що має включати ґрунтовне теоретичне осмислення їхньої природи, визначення особливостей правового регулювання. Яскравим прикладом правового інституту, який вимагає такого наукового переосмислення і подальшого законодавчого оновлення, є інститут матеріальної відповідальності працівників.

Метою статі є висвітлення сутності та змісту матеріальної відповідальності працівника у трудовому праві.

У статті висвітлено напрацювання вчених стосовно розуміння категорії «відповідальність» у її найбільш загальному розумінні, а також щодо більш вузького її значення: юридична відповідальність. Також розкрито міркування вчених стосовно змісту і сутності більш спеціального поняття матеріальної відповідальності у трудовому праві, її правових ознак, основного призначення та функцій. На підставі аналізу, синтезу та системного аналізу дослідженого матеріалу запропоновано авторський підхід до

розуміння матеріальної відповідальності, враховуючи розгляд зазначеної категорії трудового права з декількох аспектів. Відтак, запропоноване висвітлення змісту і сутності матеріальної відповідальності у трудовому праві у межах теорії правовідносин, з суб'єктивного та об'єктивного аспекту, у контексті теорії державного примусу. Наприклад, у межах теорії правовідносин матеріальну відповідальність працівника пропонується розглядати як складову трудових правовідносин, що виражається у взаємних зобов'язаннях сторін: працівника та роботодавця. Зокрема, в разі заподіяння працівником прямої дійсної шкоди майну роботодавця внаслідок винної протиправної поведінки, виникають спеціальні правовідносини, змістом яких є обов'язок працівника відшкодувати завдану шкоду, а також відповідне право роботодавця вимагати такого відшкодування. Також, розкриваючи природу матеріальної відповідальності працівника, доцільно поділити її на позитивний і негативний аспекти. Позитивний аспект розглядає матеріальну відповідальність як усвідомлене внутрішнє зобов'язання працівника, що полягає в дбайливому ставленні до майна роботодавця та вжитті заходів для його збереження в межах належних умов праці. Негативний аспект стосується ситуації, коли працівник порушує взяті на себе трудові зобов'язання, що призводить до завдання шкоди. У цьому випадку виникає обов'язок компенсувати пряму дійсну шкоду, що несе для працівника негативні правові наслідки майнового характеру.

Ключові слова: трудові відносини, юридична відповідальність, матеріальна відповідальність, пряма дійсна шкода, трудові обов'язки, трудові права, відшкодування, інститут трудового права.

Today, most labor law institutions require a comprehensive review, which should include a thorough theoretical understanding of their nature, determination of the features of legal regulation. A vivid example of a legal institution that requires such a scientific rethinking and further legislative renewal is the institution of material liability of employees.

The purpose of the article is to highlight the essence and content of the material liability of an employee in labor law.

The article highlights the work of scientists on understanding the category of "responsibility" in its most general sense, as well as its narrower meaning: legal responsibility. The considerations of scientists on the content and essence of the more special concept of material liability in labor law, its legal features, main purpose and functions are also revealed. Based on the analysis, synthesis and systematic analysis of the researched material, the author's approach to understanding material liability is proposed, taking into account the consideration of the specified category of labor law from several aspects. Thus, the proposed coverage of the content and essence of material liability in labor law within the framework of the theory of legal relations, from the subjective and objective aspects, in the context of the theory of state coercion. For example, within the framework of the theory of legal relations, the material liability of an employee is proposed to be considered as a component of labor relations, which is expressed in the mutual obligations of the parties: the employee and the employer. In particular, in the event of an employee causing direct actual damage to the employer's property as a result of culpable unlawful behavior, special legal relations arise, the content of which is the employee's obligation to compensate for the damage caused, as well as the employer's corresponding right to demand such compensation. Also, revealing the nature of the employee's material liability, it is advisable to divide it into positive and negative aspects. The positive aspect considers material liability as a

conscious internal obligation of the employee, which consists in treating the employer's property with care and taking measures to preserve it within the framework of proper working conditions. The negative aspect concerns a situation when the employee violates the assumed labor obligations, which leads to the infliction of damage. In this case, an obligation arises to compensate for direct actual damage, which carries negative legal consequences of a property nature for the employee.

Keywords: *labor relations, legal liability, material liability, direct actual damage, labor obligations, labor rights, compensation, institute of labor law.*

Постановка проблеми. Трудове законодавство України, як жодна інша галузь національного права, на сьогоднішній день вимагає глибокої модернізації та приведення у відповідність до реальних правовідносин, які ним регулюються. У своїй основі ця галузь продовжує ґрунтуватися на застарілих підходах, що не відповідають сучасним викликам та динаміці розвитку відносин між роботодавцем і працівником. Попри тривалу історію існування трудового права як окремої спеціальної галузі, що функціонує поряд із іншими фундаментальними галузями права, її базові правові інститути досі залишаються недостатньо чітко визначеними.

Більшість інститутів трудового права потребують не просто поодиноких змін, а комплексного перегляду, що має включати ґрунтовне теоретичне осмислення їхньої природи, визначення особливостей правового регулювання, а також чітке розмежування з інститутами інших галузей права. Яскравим прикладом правового інституту, який вимагає такого наукового переосмислення і подальшого законодавчого оновлення, є інститут матеріальної відповідальності працівників.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі питання удосконалення загального та спеціального трудового законодавства розкривали такі вчені, як О.В.Войцишена, С.Ф. Гуцу, О.М.Коротка, В.В.Костін, О.Є.Костюченко, О.М.Лук'янчиков, В.П.Мироненко, С.М.Прилипка, Т.І.Ревуцький, Ю.В.Ткалич, Ю.В.Трофимовська, Ю.А.Феленко, Н.М.Хуторян, Г.І. Чанишева, В.В.Яковлев та ін.

Невирішені раніше проблеми. Проте на сьогодні бракує спеціальних напрацювань, які би забезпечили концептуальний та комплексний підхід до з'ясування сутності і змісту матеріальної відповідальності працівників як категорії трудового права.

Метою даної статті є висвітлення сутності та змісту матеріальної відповідальності працівника у трудовому праві.

Виклад основного матеріалу. Перед тим, як підійти до визначення поняття матеріальної відповідальності, слід зауважити, що слід розуміти під поняттям юридичної відповідальності. На думку М.Терещука, «у сучасній юридичній науці відсутнє єдине поняття юридичної відповідальності. Низка авторів розглядає її як соціально-правовий регулятор, інші – вважають юридичну відповідальність видом правовідносин, що забезпечує права та інтереси взаємопов'язаних сторін» [1, с.19]. В.К. Грищук зауважує, що «говорячи про юридичну відповідальність як про самостійне явище, не можна не враховувати той факт, що вона є похідною від соціальної відповідальності, виступає окремим специфічним проявом останньої. Історично соціальна відповідальність виникла ще за часів первісного суспільства, тоді, коли постала необхідність узгоджувати поведінку людини із системою суспільних відносин. Сутністю відповідальності був обов'язок особи, яка порушила своїми

діями встановлені суспільні вимоги, надавати звіт за свою поведінку перед особою чи організацією, які мають право закликати до звіту [2, с. 36]».

Н.В.Іванчук зауважує, що «відповідальність безпосередньо пов'язана з правами та обов'язками громадян, із виконанням взаємно прийнятих зобов'язань різними суб'єктами, із рівнем розвитку правосвідомості, правової культури громадян у суспільстві, тобто це «певна міра свободи» [3, с.18]. М. В. Зайчук та Н. М. Оніщенко «говорять про юридичну відповідальність як про застосування в особливому процесуальному порядку до особи, яка вчинила правопорушення, засобів державного примусу, передбачених санкцією правової норми [4, с. 43]». Є.Ю.Подорожній із цього приводу писав, що «юридична відповідальність, яка лежить на особі, виражається в усвідомленні особою необхідності неухильного та добросовісного виконання своїх обов'язків» [5, с. 11].

Як бачимо, науковці по-різному підходять до висвітлення змісту зазначеної категорії, співставляючи її насамперед із мірою бажаної та допустимої поведінки особи в суспільстві, а також забезпечення дотримання такої міри. Водночас, зрозуміло, що з розвитком суспільних відносин та появою таких інститутів, як держава, а в подальшому система права, вирішення проблематики наповнення змістом такої важливої категорії, як «відповідальність» перейшло у юридичну площину. Адже держава як суспільно-політичний інститут організації влади у певному суспільстві, заснована для того, щоб забезпечувати дотримання членами такого суспільства міри належної поведінки, забезпечувати організованість суспільних відносин.

Отже, у юридичному розумінні, категорія відповідальності набула рис забезпеченості за допомогою сили державно-владного примусу, а також визначеності засобами права як підстав такої відповідальності, так і її міри, порядку притягнення до відповідальності. Як бачимо, різні вчені по-різному підходять до визначення поняття «юридична відповідальність». Проте різні погляди вчених не суперечать один одному, а доповнюють розуміння досліджуваної категорії, розкриваючи її з різних аспектів. Можна прослідкувати, що одні дослідники розглядають юридичну відповідальність через призму суб'єктивного розуміння (тобто, відповідних зобов'язань особи – суб'єкта такої відповідальності), інші – з аспекту державно-владного примусу, тобто акцент здійснюючи саме на засобах та методах забезпечення обов'язку особи перетерпіти наслідки негативного характеру, які настають у зв'язку із порушенням загальностворених норм. Також наявні бачення юридичної відповідальності як внутрішнього відношення особи до своєї винної протиправної поведінки, а також її розглядають у структурі відповідних правовідносин.

Переходячи до дослідження більш вузької категорії – матеріальна відповідальність у трудовому праві, зауважимо думку О.В.Кузніченко. Вчений вважає, що «матеріальна відповідальність працівників повинна формуватися тільки в ретроспективному аспекті як відповідальність за правопорушення в єдності всіх його елементів. Вона має бути внутрішньою для кожного виду правопорушень, безпосередньо перед іншим суб'єктом правовідносин, і базуватися не на загальнообов'язкових, а спеціальних нормах, які регулюють тільки певний вид суспільних відносин однієї з галузей права» [6, с.90].

На думку колективу авторів, серед яких О.М.Ярошенко, О.Є.Луценко, Н.М.Вапнярчук та ін., «матеріальна відповідальність сторін трудового договору – це обов'язок однієї сторони трудового договору (працівника або роботодавця) відшкодувати шкоду, заподіяну другій стороні в результаті винного, протиправного невиконання чи неналежного виконання своїх трудових обов'язків. Матеріальна відповідальність

працівника – це обов’язок працівника відшкодувати в установленому законом розмірі і порядку завдану ним пряму дійсну шкоду майну роботодавця протиправним винним порушенням прийнятих на себе за трудовим договором обов’язків. Матеріальна відповідальність працівника за трудовим договором має три цілі: правовідновлювальну, гарантійну та попереджувально-виховну» [7, с.253].

В.В.Яковлев визначаючи сутність матеріальної відповідальності працівника, зауважує: «матеріальна відповідальність працівників реалізується у формі самостійних охоронних правовідносин, що тісно пов’язані з трудовими правовідносинами, але зовні відокремлені від них, мають особливий зміст, у процесі реалізації набувають встановлених процесуальних форм і проходять певні стадії. При цьому момент виникнення матеріальної відповідальності працівників не збігається з моментом виникнення охоронних правовідносин» [8, с. 15].

Отже, матеріальна відповідальність, як слідує з міркувань авторів, наділена більшістю правових ознак юридичної відповідальності загалом та є різновидом юридичної відповідальності. Водночас, матеріальна відповідальність набуває певних особливостей у зв’язку із тим, що вона складається між специфічними сторонами та в межах специфічного виду правовідносин. Розглядаючи усі наведені положення, зауважуємо необхідність розглядати таку категорію з багатьох аспектів та сформулювати про неї цілісне уявлення.

В.П.Мироненко зауважує, що «матеріальна відповідальність працівників за трудовим правом України є окремим видом юридичної відповідальності, оскільки існує в праві самостійно і реалізується в рамках правоохоронних відносин у складі трудових правовідносин. Однією з визначальних функцій матеріальної відповідальності є гарантійна функція, що покликана посилювати юридичні гарантії при притягненні до матеріальної відповідальності і повинна розвиватися у повній відповідності із соціальноекономічним та політичним розвитком держави, відповідати інтересам як суспільства, так і інтересам кожного, окремо взятого, працівника. Як окремий специфічний інститут трудового права, матеріальна відповідальність об’єктивно вимагає включити до свого складу всі можливі види та випадки такої відповідальності при регулюванні трудових, і тісно з ними пов’язаних відносин, адже зміст даного інституту повинні складати правові норми, які встановлюють як позитивний, так і негативний аспекти юридичної відповідальності. Крім того, правові норми трудового права тісно переплітаються з нормами цивільного, що вказує на комплексність правового інституту матеріальної відповідальності» [9, с.253].

У свою чергу, О.В. Кузніченко вважає, що «функції матеріальної відповідальності виражають її сутність, соціальне призначення, визначають місце серед інших видів юридичної відповідальності й роль, яку вона повинна відігравати відповідно до цілей. Ціль матеріальної відповідальності працівників за трудовим правом неоднозначна. Вона ставиться в сукупності відшкодувальної, виховно-попереджувальної та гарантійної функцій матеріальної відповідальності. Водночас притягнення працівника до обмеженої матеріальної відповідальності, згідно з існуючою в літературі думкою, є одним із засобів прояву гарантійної функції охорони заробітної плати від необґрунтованих утримань при відшкодуванні шкоди» [6, с.91].

С.Ф.Гуцу вважає, що «матеріальна відповідальність у трудових відносинах є внутрішньою двосторонньою відповідальністю суб’єктів вже існуючих право відносин один перед одним. Кримінальна та адміністративна відповідальність – це відповідальність безпосередньо перед державою, за снована на загальнообов’язкових нормах, вона є

зовнішньою для суб'єктів різних правовідно син. Матеріальна відповідальність заснована на спеціальних нормах, які регулюють тільки даний вид суспільних відносин. У трудовому праві матеріальна відповідальність не є різновидом цивільно-правової відповідальності й не існує в трудових поряд з цивільно-правовою, а є само стійним, галузевим підвидом матеріальної від повідальності, що обслуговує трудові відносини» [10, с.253].

Підсумовуючи наведене, для більш чіткого висвітлення сутності саме матеріальної відповідальності, нами насамперед зауважено, що загалом категорія юридичної відповідальності розуміється як певні правовідносини, які складаються у зв'язку з порушенням особою визначених законом норм, завдання шкоди, у яких порушник зобов'язаний перетерпіти певні негативні наслідки особистого, майнового іншого характеру, та настання таких негативних наслідків забезпечується застосуванням примусу. В той же час, нами помічено, що розглядаючи структуру таких правовідносин, їх можна розподілити на дві великі групи. В одній групі такі правовідносини складаються безпосередньо між особою, винною у вчиненні правопорушення, та державою. Держава у особі уповноважених органів безпосередньо забезпечує застосування до правопорушника заходів примусу (це кримінальна, адміністративна відповідальність). В другій групі – держава напряду та безпосередньо не забезпечує застосування до правопорушника негативних наслідків його протиправного винного діяння. Такі правовідносини складаються між фізичними особами (цивільно-правова відповідальність), між роботодавцем та працівником (матеріальна відповідальність), зокрема. Держава у структурі таких правовідносин виконує, на наш погляд, функцію гаранта реалізації тих обмежень, які повинна перетерпіти особа. Держава гарантує таку реалізацію шляхом: а) закріплення загальнообов'язкових норм у відповідних законодавчих актах щодо підстав, порядку, міри відповідальності, б) шляхом створення організаційно-правових умов для застосування державного примусу у випадках, коли правопорушник ухиляється від притягнення його до цивільно-правової чи матеріальної відповідальності добровільно (шляхом звернення до суду з позовом тощо).

Висновки. Підсумовуючи викладене та беручи до уваги окреслені особливості поняття матеріальної відповідальності працівника, а також напрацювання наукової доктрини в контексті загального підходу до юридичної відповідальності, пропонуємо визначити це правове явище, застосовуючи різні підходи:

1. У межах теорії правовідносин матеріальна відповідальність працівника розглядається як складова трудових правовідносин, що виражається у взаємних зобов'язаннях сторін: працівника - щодо збереження майна роботодавця, та роботодавця - щодо створення безпечних і належних умов праці. В разі заподіяння працівником прямої дійсної шкоди майну роботодавця внаслідок винної протиправної поведінки, виникають окремі правовідносини, змістом яких є обов'язок працівника відшкодувати завдану шкоду, а також відповідне право роботодавця вимагати такого відшкодування.

2. У суб'єктивному аспекті матеріальна відповідальність працівника постає як усвідомлений обов'язок компенсувати завдану майнову шкоду, що стала результатом порушення трудових зобов'язань. Йдеться не лише про зовнішній правовий обов'язок, але й про внутрішнє усвідомлення працівником неправомірності своїх дій, їх наслідків і необхідності відновлення порушеного правового стану.

3. У об'єктивному аспекті матеріальна відповідальність виступає як окремий правовий інститут трудового права, що включає в себе сукупність норм, які регулюють підстави, межі та порядок покладення на працівника обов'язку відшкодувати шкоду, заподіяну роботодавцю, а також механізми реалізації цього обов'язку.

4. У контексті теорії державного примусу матеріальна відповідальність працівника розглядається як система заходів примусового характеру, що можуть бути застосовані до працівника, який у межах трудових відносин завдав прямої дійсної шкоди майну роботодавця і відмовляється добровільно її відшкодувати. У цьому аспекті вона реалізується через механізми державного примусу, зокрема шляхом судового захисту прав роботодавця.

Крім того, розкриваючи природу матеріальної відповідальності працівника, доцільно поділити її на позитивний і негативний аспекти. Позитивний аспект розглядає матеріальну відповідальність як усвідомлене внутрішнє зобов'язання працівника, що полягає в дбайливому ставленні до майна роботодавця та вжитті заходів для його збереження в межах належних умов праці. Негативний аспект стосується ситуації, коли працівник порушує взяті на себе трудові зобов'язання, що призводить до завдання шкоди. У цьому випадку виникає обов'язок компенсувати пряму дійсну шкоду, що несе для працівника негативні правові наслідки майнового характеру.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Терещук М. М. Юридична відповідальність: теоретико-правовий аналіз. *«Jurnalul juridic national: teorie și practică»*. 2015. №2. С. 18-21.
2. Гришук В. К. Соціальна відповідальність : навч. посіб. Львів : Львів. держ. ун-т внутр. справ, 2012. 152 с.
3. Іванчук Н. В. Взаємна відповідальність особи і держави в контексті розбудови сучасної української держави : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. : спец. 12.00.01. Київ : КНУВС, 2007. 21 с.
4. Інститут юридичної відповідальності у демократичних правових системах : монографія. за заг. ред. Н. М. Оніщенко. Київ : Юрид. думка, 2009. 216 с
5. Подорожній Є. Ю. Теоретичні підходи до визначення поняття «юридична відповідальність». *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2014. № 3 (66). С. 6-15
6. Кузніченко О. В. Проблеми становлення та розвитку інституту матеріальної відповідальності в сучасних умовах. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2014. № 3. С. 89-92
7. Трудове право України: підручник. за ред. проф. О. М. Ярошенко. Харків: Видавництво. 2022. 376 с. 10
8. Яковлев В. В. Договірна матеріальна відповідальність працівників за трудовим правом : автореф. дис. канд. юрид. наук : спец. 12.00.05. Харків. 2003. 20 с.
9. Мироненко В.П. Поняття матеріальної відповідальності працівників у трудовому праві. *Юридична наука*. 2012. № 1. С. 52–58
10. Гуцу С. Ф. Матеріальна відповідальність як самостійний вид юридичної відповідальності в трудовому праві. *Право і Безпека*. 2011. № 3. С. 248-251